

crkva u svijetu

OSVRTI I PRIKAZI

NIETZSCHEOV »KOMPLEKS BOGA«

Sigmund Georg, Nietzsches Kunde von »Tode Gottes« u knjizi DER KAMPF UM GOTT, Morus-Verlag, Berlin, 1975, str. 165—197.

Jozo Čuić

Das eigentliche, einzigste und tiefste Thema der Welt — und Menschengeschichte, dem alle ubrigen untergeordnet sind, bleibt der Konflikt des Unglaubens und Glaubens

U razvoju istiskivanja Boga iz ljudske stvarnosti, u evoluciji ateizma, Hegel je za Nietzschea značio posljednjeg usporitelja »poštenog ateizma«. On je naime, pokušao svojom filozofijom o apsolutnom duhu — kako to Nietzsche kaže — pomoću šestog »historijskog osjetila« spasiti već izgubljeno kršćanstvo...

1840. Feuerbach je navijestio »nužnost promjene« i prvi put zahtijevao odlučno »nekršćansku filozofiju«. Preko »pobožnog Feuerbachova ateizma« preuzima Nietzsche Schopenhauerov zadatak da provede do konca ateizam koji je već postao legitiman. Sam Nietzsche je izjavio da je ateizam bilo ono što ga je dovelo Schopenhaueru (XV, str. 70). Nietzsche se osjećao pozvanim da u raspadu kršćanske povijesti zada konačni udarac kršćanskom Bogu.

Prošlo je vrijeme, tvrdio je Nietzsche, kad se priroda mogla tako gledati »kao da bi bila dokazom za dobrotu i zaštitu jednog Boga; interpretirati povijest na slavu nekog božanskog Razuma kao postojeće svjedočanstvo nekog moralnog reda i nakana; izlagati vlastite doživljaje kako su ih već dugo pobožni ljudi izlagali — kao da bi svaki bio tu zbog spasenja duše, sve je to sada prošlo, sve je to protiv savjesti, sve je to nepristojno, nejasno, lažno, feminizam, slabost, kukavičluk« (V. str. 302).

Prvi zagovornici materijalizma nastupili su otvoreno protiv kršćanske vjere u Boga »kao iluzije čovječanstva rođene iz straha i prijevare, ali su ipak respektirali kršćansku prošlost. Međutim, izdigao se Nietzsche visoko iznad

njih i preuzeo službu proroka koji će najvješćivati »mrtvog Boga«. Strastveno je i proročki objavio svome vremenu vijest: »Bog je mrtav«, vijest, koja je imala tisućostruki odjek, i još ga ima.

Nietzsche je poznavao sav domašaj te vijesti, jer on ne spada među površne i plitke duhove koji su nvejeru naviještali s naivnim pobjedonosnim klicanjem i koji nisu ni slutili kolika trijeznost mora sijediti to klicanje. On je znao da je vjera u Boga duhovni temelj evropske kulture. Ako se ruši vjera, srušio se taj svijet. On postaje prorok »zamračivanja, pomračenja sunca kakvog sigurno na zemlji još nije bilo«. »Najveći novi događaji — da je Bog mrtav, da je vjera u kršćanskog Boga nedostojna vjerovanja — počinju već bacati svoje prve sjenke nad Evropom«, pisao je Nietzsche. On dalje naglašava da su posljedice te vijesti dalekosežne i da ih mnogi ne mogu sagledati, jer ako pokopamo vjeru, moramo pokopati i sve ono što je na njoj bilo građeno, sve ono što se na nju oslanjalo, što je s njom bilo sraslo — kako sam navodi — čitav evropski moral.

Naspram njega, ateisti njegova vremena izgledali su kao bezazlena djeca, koja su počinila nevaljalo djelo, a da stvarno nisu ni svjesni što su u stvari uradili. Premda su nijekali Boga, nisu bili svjesni domašaja svoga nijekanja. Tako se dogodilo da se Nietzsche pojavio sa svojom viješću o »smrti Boga« kao luđak u očima svojih suvremenika.

»Zar niste čuli za onog luđaka koji je u sunčano prijepodne zapalio svijecu, istrčao na trg i vikao: »Tražim Boga! Tražim Boga!« Budući da su tamo stajali upravo mnogi od onih koji nisu vjerovali u Boga, to je on izazivao u njih veliki smijeh. »Da se nije izgubio«, ptao je jedan. »Da nije pobjegao kao neko dijete«, rekao je drugi. »Možda se sakrio? Možda se boji nas? Možda je otplovio lađom, otputovao negdje daleko?« — tako su mu dovikivali i smijali se. A luđak je skočio među njih i upiljio svoj pogled u njih: »Ja ću vam kazati gdje je Bog! MI SMO GA UBILI — VI I JA. Mi smo njegove ubojice. Ali, kako smo to učinili? Kako smo bili u stanju iskapiti more? Tko nam je dao toliku spužvu da smo mogli izbrisati čitav horizont? Što bismo uradili kad bismo uklonili sunce ovoj zemlji? Pa kud bi se kretala? A kud mi? Daleko od svakog sunca? Trajno padali? I nazad i naprijed i na stranu i na sve strane? Pa zar ima još gore i dolje? Pa zar ne bismo lutali kroz beskonačno ništa? Zar nas ne bi zadahnula praznina prostora? Zar ne bi neprestano dolazila noć i uvijek noć? Zar se ne bi morale paliti svjetiljke i prije podne? Zar još ništa ne čujemo od buke grobara, koji su pokopali Boga? Zar ne osjećamo već božanski trulež? — I bogovi trunu! Bog je mrtav! Bog ostaje mrtav! Mi smo ga ubili! Kako da utješimo ubojice svih ubojica? Najsvetije i najsnažnije, što ga je svijet imao, prokrvarilo je pod našim noževima — tko će sa prati ovu krv s nas? Kakva bi nas voda mogla oprati? Zar mi sami ne moramo postati kao bogovi da bismo se pojavili dostojni kao oni? Nikad nije učinjeno veće djelo — i tko se rodi iza nas, spada zbog ovoga djela u jednu višu povijest, višu od svake povijesti do sada.«

Ovdje je zašutio luđak i ponovno pogledao svoje slušatelje: i oni su također šutjeli i gledali ga strano. Napokon je bacio svoju svijecu na zemlju tako da se je razletjela na komadiće i ugasila. »Dolazim prerano«, rekao je. »Još mi nije vrijeme. Ovaj golemi događaj još je na putu i putuje — još nije došao do ušiju ljudi. Munje i gromovi trebaju vremena da bismo ih vidjeli i čuli, isto tako svjetlo zvijezda treba vremena da ga vidimo, djela ljudska trebaju vremena da bi ih ljudi mogli vidjeti. Ovo im je djelo dalje od najudaljenijih zvijezda — a ipak oni su to djelo počinili!« Priča se da je luđak istoga dana zalazio u razne crkve i pjevao tamo svoj Requiem aeternam deo. Izveden je i postavljen da govori, govorio je samo jedno: »Pa što su drugo ove crkve ako ne rake i grobovi Božji?« (V, str. 163. f.).

Za duševni život pojedinca napuštanje vjere u Boga znači nepodnosivi teret: »Ti se više nećeš moliti, nećeš se nikada više klanjati, nikada više počivati u beskonačnom pouzdanju, ti uskraćuješ sebi mogućnost da zastaneš i zaustaviš svoje misli pred zadnjom mudrošću, zadnjom dobrotom, zadnjom moći; ti nemaš više trajnog čuvara i prijatelja za svojih sedam usamljenosti; ti živiš

bez pogleda na gorje koje na sebi nosi snijeg a u sebi žar; ne postoji više za tebe onaj tko će naplatiti dobro i zlo; ne postoji više razum u onome što se događa, ljubav u onome što će se dogoditi; za tvoje srce nema više nigdje odmarališta i počivališta i nigdje ih nećeš ni pronaći; ti se opireš zadnjem miru: čovječe odricarja, zar ćeš se svega odreći? Pa tko će ti za to dati snage? Još nitko nije imao toliko snage« (V, str. 216. f.).

»Stari Bog je mrtav!« — Tako je kazao Nietzsche. Iz tog njegova navješćivanja proizašla su dva velika pokreta. Pokret bezbožnika (Gottlosenbewegung) poziva se na njega kao glavnog svjedoka i duhovnog oca. Ali Nietzsche nije samo navijestao: »Bog je mrtav« nego također »Neka živi natčovjek!« (Übermensch). Taj natčovjek mora biti nadomjestak za mrtvog Boga, novi ovostrani Bog. Nietzscheovo poovostranjenje (Verdiesseitigung) božanskog postavili su njegovi učenici: R. M. Rilke i St. George prema kojima čovječanstvo nalazi svoje blaženstvo ne gore nego »OVDJE«. Naravno, oni donekle odstupaju od Nietzscheova navješćivanja mrtvog Boga. Tako je Nietzsche navijestio smrt Boga, a plejada učenika ponijela je tu vijest radosno naprijed.

Je li Nietzsche bio religiozan?

U grčevima i mukama sumnje u vjeru svoga djetinjstva, formira Nietzsche svoje individualno, temeljno filozofsko stajalište, iz kojega nužno proizlazi njegov ateizam. O svom vlastitom ateizmu govori u svom zadnjem djelu *Ecce homo*, koje je napisao nekoliko mjeseci prije nastupa svoje duševne bolesti.

»Ne poznajem ateizam uopće kao proizvod, još manje kao događaj: on je kod mene u instinktu. Bog, besmrtnost duše, otkupljenje. Ono gore, to su čisti pojmovi kojima ja nisam poklanjao pažnju, a ni vrijeme, pa ni onda kad sam bio dijete« (VII, str. 332).

Nakon ovih riječi moglo bi se činiti kao da je Nietzscheu nedostajao neki religiozni organ, kao da je bio nesposoban da prihvati kršćansku vjeru. Danas je već poznato kako se kasnijem Nietzscheu promijenila slika vlastitog razvoja pod utjecajem poremećenih i depresivnih raspoloženja. Sasvim u suprotnosti s njegovim vlastitim svjedočanstvom stoji iskaz jedne žene, s kojom je Nietzschea katkada povezival duboka ljubav, Lou Andreas-Salome. Ta je žena u svojoj studiji dala sliku duhovnog Nietzschea, i upravo se tu vidi da je najdublja strana njegovoga bića bila upravo religiozna. Ta i sami spisi mladog Nietzschea stoje protiv starijeg Nietzschea.

Da u duši mladića bijesni borba oko vjere u Boga, pokazuje poznata pjesma »Dem unbekanntem Gotte«, koju je napisao kao 20-godišnjak. U toj molitvi — jer takva je pjesma — podiže mladić usamljeno svoje ruke gore k onome kojemu je on u dubini svoga srca svečano posvetio oltare da bi ga uvijek mogao pozvati Božji glas. Još uvijek stoji mladić neodlučan na raskrsnici svog života. Razdor unutrašnjih kretanja tjera ga od Boga i opet ga ponovno privlači.

U toj se pjesmi vidi da je Bog u temelju uzdrmao dušu mladog Nietzschea. »Mysterium fascinosum« potresao je njegovu mladu dušu. I to buđenje i taj potres neće više nikada prestati. Stalno će oko Boga kružiti njegov život: da li da se odluči za nj ili protiv njega. On ostaje uz Boga vezan i onda kad želi od njega otići. Ali, nemoguće je stajati u nutarnjoj neutralnosti. Ili se mora donijeti osobna odluka s DA u božanskoj ljubavi ili s NE u mržnji na Boga. Trećega nema.

Nietzsche se odlučio protiv Boga. Ali ga s tog puta, poput utjelovljenja religiozne tradicije, kuša odvratiti usrdna molitva njegove sestre. No Nietzsche neće »zatvorenu osobnu sreću« ženske vjere, on hoće muškost i samostalnost, pa makar ona bila povezana s rizikom, on hoće eksperimentirati na svoju ruku... Svojoj sestri piše: »Ako želiš imati duševni mir i sreću, onda vjeruj: ako želiš biti apostol istine, onda eksperimentiraj.«

Razlozi nevjere

Kao što je rečeno, Nietzsche je stajao pod utjecajem Kanta i Schopenhauera. Čitav svoj život bio je u progonstvu spoznajno-teoretskog skepticizma pa je za nj zauvijek a priori otpadalo pitanje objektivne stvarnosti Božje. Nikada ne postavlja pitanja: stoji li božanska stvarnost iza vjere čovjeka u transcendentnog Boga? Je li za tumačenje svijeta i svog vlastitog bića potreban prauzrok koji mora stajati iznad svake promjene? Nigdje ne vidimo Nietzschea da se zanima i da odmjerava razloge za ili protiv božanske realnosti.

Samo u jednom djelu, u *Teleologie seit Kant* nailazimo na misli teleološkog dokaza koji je čak Voltaire držao neoborivim. Pa ipak ni ovdje ne dolazi do odmjeravanja u smislu ZA ili PROTIV. Stvar je već odlučena: »Naš je razum unio u prirodu svrhovitost svijeta i zakonitost anorganskog« (str. 270).

»Odstranjivanje teleologije ima praktičnu vrijednost. Samo je u tome stvar da otklonimo viši razum — i onda smo zadovoljni« (str. 272). Dakle, cilj ovog dokazivanja jest u stvari odstranjivanje teleologije. Nietzsche nije ni slutio da su poznati filozofi, kao J. Müller, K. Ev. Baer, Ed. Pfluger smatrali teleologiju činjenicom koja se može i znanstveno dokazati i da su upravo preko te činjenice došli do »višeg razuma«. Za njega je vjera u Boga uvijek projekcija želja u vanjski svijet. Njegovi argumenti protiv vjere poklapaju se upravo u tom gledištu: je li bila opravdana jedna takva projekcija raspoloženja i želja u vanjski svijet? Za njega je još uvijek činjenica izvan svake diskusije »da je čovječanstvo već tisućama godina samo zablude posvećivalo kao istine« (Wurzach).

»Svu ljepotu i uzvišenost, koju smo mi pripisivali realnim kao i zamišljenim stvarima, ja ću zahtijevati natrag kao vlasništvo i proizvod čovjeka: kao njegovu najljepšu apologiju. Čovjek kao pjesnik, kao mislilac, kao ljubav, kao moć, o njegova kraljevska darežljivosti; kojom je on obdario stvari da bi sam patio da bi sam postao siromašan. To je bila do sada njegova najveća nesebičnost da se divio i klanjao i znao sakriti iza onoga što je sam skrio i čemu se divio« (Klassikerausgabe, S 120).

Pa kako je došlo do toga da je za Nietzschea već unaprijed bilo riješeno naj-ozbiljnije pitanje: pitanje o egzistenciji Božjoj, da si on nikada i nigdje nije postavljao ovo pitanje; da vjera u Boga nije nešto više od samostvorene projekcije ljudskih potreba. Može se spomenuti da je utjecaj agnostičkog skepticizma bio tako jak da nije vidio mogućnost drugačijeg rješenja. — Evo, nešto se od toga vidi i u ovim riječima: »Kad god čovjek glasno govori protiv religije, drsko se osjeti, da onim što govori ne vlada razum nego strast.«

Tako se mladić pokušao nagoniski pobuniti protiv čvrsto postavljenog reda u svijetu, samovoljno ga razrušiti i sam stvoriti novi svijet, potpuno suprotan ovome (Gegenwelt). Već 14-godišnji Nietzsche opjevao je ovaj pokušaj u mitskom liku Prometeja, koji se — prema antiknom shvaćanju — u hybrisu pobunio protiv bogova. Time je pokrenuta najvlastitija drama njegova života, koju je on prije svega želio oblikovati u drami i pjesmama. U raznim njegovim djelima stalno odzvanja strastveni motiv kasnijeg Zaratustre: »moj ponos ne podnosi da bogovi... drže žezlo«, »meni dolikuje slava golemog djela«. U Nietzschea je stalan refren: moja sloboda, moja radost, moj ponos protiv neograničene ljubavi i vlasti Božje, protiv Krista.

U pobunjeničkom nagonu, koji ne dopušta da se u prvi red stavi pitanje metafizičkog bitka, Nietzsche se odao demonskom čaru da uživa u vlastitoj moći, koja se očituje u razaranju i rušenju upravo onoga što je do sada bilo najsvetije i što se najviše poštivalo. To ga je uvuklo u zločinačku četu (Frevelrotte).

Naravno, s rušenjem i obaranjem vjere u Boga, ruši se i tlo na kojem su do sad stajale vrednote, ponor nihilizma, koji zjapi, prijeti da sve proguta pa čak i zločinca; čovjek-putnik gubi pri tome svaki put, svaki cilj i gleda u purpurnu noć ludila.

Dionizijski život

Ali, protiv ovoga tonjenja u noć opire se Nietzscheova volja za životom, on želi preskočiti ponor nihilizma, on želi jedan novi svijet. U neprestanoj borbi sa sjenkama starog, napuštenog svijeta, koji ga neprestano mami, njegov duh traži novi život. Taj mu se život pruža u obliku dionizijskog pijanog stanja. Čini se da se upravo ovdje otvara novi put »k majkama bitka, k najunutarnijoj jezgri stvari« (I, str. 138). U okviru prividno filozofske staroklasične studije *Die Geburt der Tragedie aus dem Geist der Musik* po prvi put jedan oblik dionizijskog života mladog Nietzschea postaje kao neki nadomjestak Boga. Taj dionizijski život, život nekog pijanog stanja u kojem čovjek zaboravlja sve probleme i poteškoće koji ga muče, doveo je Nietzschea u svijet grčkih bogova na Olimpu. U tom životu ništa ne podsjeća na »duhovnost i dužnost«. Tu je samo bujna, trijumfirajuća egzistencija, u kojoj je sve pobozanstvenjeno, svejedno, bilo ono dobro ili loše (I, str. 58). U takvom načinu egzistiranja postoje veliki zahtjevi za »harmonijom, štoviše za nekim jedinstvom čovjeka i prirode« (str. 60). Sada se izjednačavaju egzistencija i svijet. Nema više razlike između subjekta i objekta. S tim je egzistencija kao i svijet, estetski fenomen, vječno opravdana. Tako grčki satir postaje prasluka čovjeka, izražaj njegovih najviših i najjačih pokreta, jedan oduševljeni sanjar koga očarava Božja blizina, »simbol plodnosti prirode koju je Grk navikao promatrati sa strahopoštovanjem« (I, str. 85).

Budući da se dionizijsko stanje sastoji upravo u buđenju i pokretanju svih strasti, to će najprije i najlakše biti pokrenut nagon, tako da ta opojnost prije svega kruži oko erotičnog i seksualnog. Čini se da je upravo u tome Nietzsche našao svoje rješenje tajne svijeta. Naime, u životu ljubavi događa se stvarno neka ekstaza, neko izlaženje iz svog vlastitog ja i sjedinjavanje s drugim. To je u stvari Nietzscheova nauka da u takvom opojnom stanju, nestaje granice između »ja« i svijeta. A da perverzna seksualna opojnost naginje pseudoreligioznoj i pseudomističnoj ekstazi, pokazuje bezbroj primjera u povijesti religija.

To rano tumačenje dionizijskog načina života kao opojnosti u kojoj stanuje bog panteizma preuzeo je od Nietzschea Ludwig Klages. Međutim, za samog je Nietzschea to tumačenje poprimilo poslije drugačiju formu.

Težnja za vlašću

Kad dobro promotrimo dionizijski način života, možemo uočiti da se to stanje vitalne opojnosti pretvara na koncu u težnju za moću. Svaki život nastoji izaći izvan sebe, ne ostati u sebi, jer želi ovladati i drugima, postati gospodarem. Svi procesi svjesnog i nesvjesnog života služe za dobitvanje i povećanje vlasti. Ovdje upravo imaju korijen svi nagoni. Prema Nietzscheu je i religija proizšla iz svećeničke težnje za vlašću. Štoviše, čitav je svijet — pa i anorganski — težnja za moći.

»Znate li što je za mene svijet? Hoću li vam pokazati u svom ogledalu? Svijet: čudovište snage, bez početka i kraja, čvrsta, željezna veličina puna sila, koje se ne smanjuje niti povećava, koje ne nastaje nego se samo pretvara, kao cjelina nepromjenjivo velika; stanarina bez troškova i štete, ali isto tako i bez prirasta, bez prihoda okružena s NIŠTA kao svojom granicom, nije ništa što teče, nije ništa čega nestaje, kao fiksirana sila zauzima prostor i ne samo jedan prostor koji bi bio bilo gdje 'prazan', naprotiv kao sila svuda, kao igra sila i izvora energije, istodobno jedna i mnoge, na jednom mjestu se gomilaju, a na drugom istodobno smanjuju... ovaj moj dionizijski svijet, vječno samoupravljanje, vječno samorazaranje, ovaj tajanstveni svijet dvorskih naslada, to je moja onostranost dobra i zla bez cilja... pa hoćete li ime za ovaj svijet? Rješenje za ove vaše zagonetke? Svjetlo također za vas, za ono u vas najskrivenije, najneustrašivije, najtajnije? Ovaj svijet je težnja za moću — i ništa osim toga! A vi ste sami ova težnja za vlasti — i ništa izvan toga« (XVI. str. 401. f).

Kozmička pravoljna nema nekog cilja, koji bi bio izvan nje, i stoga — ako se uzme točno — nije »težnja za moću«. Ona nastoji doći do samo-uživanja, do

vladanja nad slabima... Ta težnja za moću za Nietzschea je temeljna činjenica svijeta kao najviše vrednote, koja je sama po sebi razumljiva. Upravo odatle odapinje Nietzsche svoje strijele protiv vjere u Boga, koja može biti samo »laž« i »iluzija«. Težnji volje da izvrši apsolutno svoju moć najveća je prepreka upravo vjera u Boga. Ona koči, niječe, ubija težnju za moći; stoga je Bog sve ono što slavi i uništava čovječanstvo. Čovjek se iz straha nije usudio pripisati sebi ovaj osjećaj moći, stoga ju je predao Bogu.

Pojam Boga, kod Nietzschea, predstavlja udaljavanje od života, štoviše kritiku i prezir samog života. Budući da se čovjek nije usudio pripisati sebi bilo kakvu moć, on iz straha postavlja dvije strane, dvije sfere: jednu slabu, »sferu ljudi«, drugu jaku, »sferu Boga«.

Za Nietzschea jedina sreća leži u razumu, on je jedini sposoban baciti svjetlo u noć bez kraja i bez odgovora. Razum poput umjetnika stvara svijet. »Bog je pretpostavka«, kaže Nietzsche«», ali ja hoću da ona dalje ne seže od vaše stvaralačke volje. Možete li stvoriti Boga? Ta prestanite jednom o tim bogovima! Zacijelo možete stvoriti natčovjeka... Bog je pretpostavka, ali hoću da ta pretpostavka ostane ograničena u vašem razumu...« (VI, str. 131).

Na jednom mjestu Nietzsche kaže: »Što bismo mi mogli stvoriti ako bi bogovi bili ovdje?!« (VI, str. 126). Jasnije se ne bi mogao ni iznijeti problem, razlog zbog kojeg je odbacio Boga. Jedan razlog Nietzscheove nevjere bila je njegova apsolutna individualnost: Misлити znači stvarati, mjera mišljenja je sam čovjek. Budući da se Bog kao izvor ili bolje rečeno kao stvoriteljski prouzročitelj svakog bitka radikalno protivni apsolutnom Nietzscheovu individualizmu, Bog mora pasti, mora biti odbačen.

Hybris — posljednji razlog

Upravo ovdje postaje jasan i zadnji razlog Nietzscheova stava: oholost (hybris). Ljudskom je mišljenju svojstveno ponizno prihvaćanje istine, koju čovjek može dugo i mučno naslućivati prije nego je otkrije. Spoznajni se subjekt mora podrediti istini: Temeljni naravni red razoren je i izvrnut naopako ako spoznajni čovjekov ego podredi sebi i prisvoji pravo da određuje što je istina, što neistina. Oholo EGO sve podređuje pod se, pa i samoga Boga, tako je ego vlastiti bog. Ono postaje izvor svakog bitka i vrednota.

Nietzsche je posjedovao o sebi svijest apsolutne jedinstvenosti. Ida Overbeck, koja ga je dobro poznavala kaže: »Nietzsche je mrzlo normalnog čovjeka... Što bi Nietzsche učinio kad bi osjetio da postoji čovjek sličan njemu? On to ne bi mogao podnijeti: ili bi se sam ubio ili bi ubio njega.« Tolika je oholost i prkos bio prisutan u Nietzschea; postali su mu drugom naravi. On živo svjedoči o luciferskom mučenju, o paklu u sebi. Njegovu filozofiju možemo sasvim opravdano nazvati filozofijom »Nitimur in invetitur«.

»Pa čak ako se mjeri i mjerom starih Grka, ipak se čitav naš moderni život ističe... kao čisti hybris i bezbožnost. Hybris je naš stav danas prema prirodi... naš stav prema Bogu... naš stav prema nama, jer mi eksperimentiramo sa samim sobom... pa što nam je stalo još do spasa duše«! (VII, str. 416).

Ono u što je Nietzsche polagao nadu bio je upravo čovjek, zapravo natčovjek (Übermensch). Ako čovjek prestane istjecati u Boga, te se poput planinskog jezera akumulira sve više i više, možda će mu tada ovaj prekid općenja s Bogom dati snage da se uzdigne u natčovjeka. Pa makar i sunce pomrčalo, kako to nikada prije nije bilo, pa makar se dogodio bilo kakav potres, kakav nikad do tada nije bio, pa makar čovjek izgubio i čvrsto tlo pod nogama — jednom riječju, ma što se dogodilo, Nietzsche je potpuno siguran da će iza svega toga doći natčovjek.

Nauka o vječnom vraćanju istoga

Ako odbacimo vjeru u Boga, samim tim odbacujemo i sve ciljeve, uzalud je onda vječna nostalgija za »Domom«. Daljnja besciljnost prijeti da proguta

putnika. Ali sada čovjeku, drži Nietzsche, treba samosvladavanje, da nadvlada tu čežnju.

Uz to, on prihvaća misao da se svi događaji odvijaju u stanovitom krugu i da je s tim vječnim kružnim ponavljanjem čitav svemir podignut u red božanstva. Ta misao vječnog kruženja i ponavljanja, koje egzistira samo po sebi, babilonskog je podrijetla. Poslije su pitagorejci preuzeli tu ideju, a od njih opet predsokratovci. Nietzsche je proučavajući upravo tu predsokratovsku filozofiju, prihvatio tu ideju. Ona mu se i prije činila prikladnom za uklanjanje goleme »slučajnosti«, »uzroka povijesti događaja«. Evo kako to kruženje i ponavljanje zamišlja Nietzsche: »Ovaj život, kako ga sada vidiš, i kako si ga živio morat ćeš još bezbroj puta živjeti. U njemu neće biti ničeg novog, nego će se svaka bol, svako veselje, svaka ideja i uzdah ovog života morati ponoviti i to sve istim redom, isto tako i ovaj pauk i ova mjesečina među ovim drvećem, ovaj sad trenutak i ja sam« (V, str. 265).

Ta misao ponovnog vraćanja istoga zahvatila je neobično snažno Nietzschea. On je toj ideji pripisivao veliku moć odabiranja: oni koji su zavrijedili da propadnu, stvarno će propasti, oni koji su vrijedni da žive, moraju po njoj postati »nadjudii«. Čovjek treba smoci toliko snage da može svemu reći da: svakoj boli, svemu nerazjašnjivom, svakom slučaju, svakoj egzistenciji itd... Sa svojom naukom o stalnom dolasku istog Nietzsche je pronašao izvanrednu antitezu kršćanskoj tezi vjere u Boga, jer samo u kružnom procesu svemira i života, samo tada bitak nije potreban nekog drugog. »Onaj tko ne vjeruje u kružni proces promjene mora vjerovati u Boga« (XII, str. 57). Budući da od te dvije alternative druga otpada, nužno ostaje prva. I upravo tu prvu, da je svijet samo vječno vraćanje istog, prihvaća Nietzsche; prema njemu bi ta misao morala divinizirati svijet i visoko ga uzdignuti. On uporno tvrdi da ona »sadrži više nego sve religije, koje preziru ovaj život« (XII, 667 f.). To je »religija religija« (XII, 415) Nietzscheove filozofije.

Neizlječiva rana

Neugasivi nemir tjera biće da izađe iz sebe, neutaživa čežnja za ljubavlju tjera Nietzschea prezrenom Bogu. Može se navesti bezbroj dokaza iz njegovih spisa i pisama, koji nam izrazito govore o njegovu unutrašnjem nemiru. Na nedostiživ način opisao je Nietzsche ovaj zahtjev ljudske prirode za Bogom u »sjenci« koja Zaratustru svuda slijedi i nigdje mu ne da mira. Ako je Zaratustra slika idealnog JA, koje je Nietzsche imao o sebi, onda ta sjenka koja slijedi Zaratustru nije ništa drukčija od njegovog stvarnog JA, koje Nietzsche nije mogao nikada svladati. Bog ga je uvijek progonio — kao da je bila uslišana molitva iz mladosti: »da me uvijek tvoj glas poziva«.

U studiji je navedeno samo nekoliko dokaza da je Nietzsche osjećao duboku neizlječivu ranu zbog svoje nevjere. Na prvom je mjestu sjećanje gospođe Overbeck, koja je jednom rekla Nietzscheu da joj kršćanska vjera ne daje nikakvu utjehu, jer da ima malo realnog sadržaja: »Uzvratio je dirnut: to ste samo kazali da mi pomognete, ali ne napuštajte tu ideju nikada! Vi je sami niste svjesni... ali vašim životom dirigira jedna velika ideja. Ta velika ideja jest ideja Boga. Vrlo teško je gutao. Žile na njegovu licu naglo su nabrekle, a zatim je čitavo lice poprimilo ledeni mir: Ja sam ga ostavio, ja hoću stvoriti nešto novo, ja hoću i ne smijem nazad. Propast ću u svojim strastima, one me bacaju tamo-amo, stalno se raspadam, ali mi nije ništa stalo do toga! To su njegove vlastite riječi iz jeseni 1882. Eto, i takvo nešto Nietzsche nam je ostavio!« (Bernoulli, I, str. 250).

Potresne ispovijesti istog sadržaja nalaze se u Zaratustri (*Tako je govorio Zaratustra*), naročito u četvrtom dijelu:

»Nenazovivi! Skriveni! Užasni!
Ti lovče iza oblaka!
Ti si me pogodio,
Ti podrugljivo oko, koje me iz tame
gledaš.

Tu ležim,
Uvijam se i grčim mučen
Vječnim mukama svim,
Pogođen od tebe, strašni lovče,
Ti nepoznati — Bože!

Pogodi dublje!
Pogodi još jedanput!...
Hvala!
Mene hoćeš? Mene?
Mene potpuno?
Odlazi!...
— Ne! Vрати se opet,
Sa svim svojim mukama
K zadnjem od svih usamljenih,

O, vrati se opet!
Svi moji potoci suza
Slivaju se prema tebi!
I zadnji plamen moga srca
TEBI se diže!
O, vrati se opet,
Moj nepoznati Bože!
Moja holi! Moja zadnja srećo«
(VI, str. 366. ss.)

Upravo u ovim stihovima vidi se dobro kako Nietzscheova duša vapi za Bogom kojega njegov zgrčeni JA odbacuje.

Na drugom mjestu u *Zaratuštri* kaže Nietzsche: »Gdje je moj DOM? To sam ispitivao, istraživao, tražio i nisam našao. O vječno SVUDA, o vječno NIGDJE, o vječno uzalud!« (VI, str. 398).

Konac preživljenog individualizma pokazuje nam najpotresnija pjesma »Zwischen Raubvogeln«. Zaratuštra, nekoć hrabri lovac, upao je sam u svoju lovačku mrežu, postao je svoj vlastiti plijen. On je sam sebe pokopao. Ponosno je tražio nekoć sama sebe, a sada je bolesnik koji boluje zbog »zmijskog otrova« u svome tijelu, budući da je ušao u raj stare Zmije i podlegao njezinu zavodničkom glasu: »Vi ćete biti kao Bog!«

Nietzsche se odvažio na ono najteže: njegov je život bio eksperimentat sa samim sobom kako i koliko čovjek može biti bez Boga. Da je on sâm bio žrtva tog eksperimenta, vrlo je uočljivo iz njegova negativnog rezultata.

BIOGRAFIJA LAVA TROCKOGA

Isaak Deutscher: Naoružani prorok. Razoručani prorok. Prognan prorok. Biografija Lava Davidoviča Bronšteina-Trockog. Prevela Nada Šoljan. Izdala Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976.

Frane Franić

Svaki svezak ima po oko 300 stranica, velikog formata. To je vrlo zanimljiva knjiga za povijest marksističkog pokreta u svijetu, posebno u Rusiji. Trocki je bio iz židovske obitelji Bronšteina, a konspirativno je ime Trocki uzeo po svome čuvaru u zatvoru, koji se tako zvao. U mladim danima je bio menjševik i politički protivnik Lenjinov, ali su ih poslije prilike posve zbližile, osobito revolucija 1917. Lenjin je, prema autoru, tvorac partije, dok je Trocki tvorac Crvene armije, pobjednik Vrangela i bjelogardijaca. U stvari je, kaže autor, 1917. god. revoluciju započeo i vodio Trocki, tako da je Staljin nakon izvojevanе pobjede predložio da Trocki bude prvi predsjednik prve sovjetske vlade. Trocki je tu ponudu otklonio s motivacijom da je on Židov pa da bi se onda reklo da je ruska revolucija djelo Židova, a ne ruskih radnika. Tako je onda predložen od Trockoga za prvog predsjednika Sovjeta Lenjin, koji je taj prijedlog i prihvatio i ostao na tom mjestu do smrti.

U život Trockoga ušao je Staljin kao treća ličnost po važnosti u ruskoj revoluciji. Deutscher tvrdi, prema dokumentima, da je Lenjin pisao s mrtvačke postelje Centralnom komitetu da skinе Staljina s položaja generalnog tajnika partije, jer je opazio da prisvaja sebi svu vlast. To je pismo pisao svome prijatelju Trockome. Trocki nije pismo pročitao na sjednici CK, nadajući se